

جلد ۸

فرهنگ سخن

دکتر حسن انوری

یادداشت سرور پروین استوار

این، بزرگ‌ترین فرهنگ از سلسله فرهنگ‌های سخن است. ما خواسته‌ایم با تألیف این فرهنگ، گامی هرچند کوچک در راه تدوین فرهنگ جامع زبان فارسی برداریم. گامی که برداشته‌ایم، اگرچه راضی‌کننده نیست، دست‌کم در نظر خود ما، با توجه به فراهم نبودن تمهیدات علمی فرهنگ‌نگاری در کشور، امیدوارکننده است. در این فرهنگ، ما خواسته‌ایم به نیاز طبقه متوسط کتاب‌خوان و مراجعان فارسی‌زبان پاسخ‌گوییم؛ هم نیازهای آنان را که در متون و در گفتارهای روز به واژه‌های ناآشنا برمی‌خورند و هم نیاز آنان را که متون کهن را در مطالعه می‌گیرند، برآورده کنیم.

غرض از تمهیدات علمی — که ممکن است عذرخواه فرهنگ‌نگار در کاستی‌ها و آشفتگی‌های کارش باشد — مشخصاً نبودن گنجینه واژگان زبان فارسی (بانک زبان)، نبودن نظریه عمومی فرهنگ‌نگاری در زبان فارسی، نابه‌سامانی در خط فارسی و نبودن دستورخط معیار، و فقدان منابع غنی ریشه‌شناسی (etymology) موردنظر است. همه اینها دست‌افزار و راه‌نمای فرهنگ‌نگار است، چنان‌که با نبود این تمهیدات، فرهنگ‌نگار گویی در خلأ حرکت می‌کند. علاوه بر اینها ما در برهه حساسی از تاریخ حیات زبان فارسی و فرهنگ‌نگاری دست‌به‌کار شده‌ایم: دانش نظری فرهنگ‌نگاری فارسی در حال تولد است، این‌جا و آن‌جا و به صورت پراکنده دانشجویان در این باره پایان‌نامه می‌نویسند، در دانش‌کده‌های علوم انسانی ایجاد

رشته فرهنگ‌نگاری یا ایجاد گرایش فرهنگ‌نگاری در رشته‌های قریب‌المرتبه مطرح است. خط فارسی در حال تحول است و گره‌های من‌خواهند آن را با الزامات رایانه‌ای سازگار سازند. ایجاد بانک زبان در برنامه کار فرهنگستان زبان و ادب فارسی قرار دارد. هم‌اکنون وقتی که در سال‌های آینده سامان گرفتند و بدنتیجه رسیدند، فرهنگ‌نگاری می‌تواند در مسیر تازه‌ای حرکت کند. ما در این آستانه تاریخی و در تاریک‌روشنای این برهه از تاریخ زبان که آینده امید روشنی می‌دهد و گذشته

موضوع فرهنگ‌نگاری است. به‌رحال این‌که مردم ما بدون تخصصیات خاص، زبان رودکی و فردوسی را می‌فهمند یا حتی ساخت‌هایی از کلام، همانند ساخت‌های رودکی و فردوسی به‌کار می‌برند، نشان‌دهنده این واقعیت است که تحول در زبان فارسی، مثلاً در مقام مقایسه با زبان انگلیسی و فرانسوی، بطیء بوده‌است، چنان‌که انگلیسی‌زبانان امروز، آثار چاسر (Chaucer) را به‌سختی می‌فهمند، درحالی‌که ما آثار شاعران قدیم‌تر خودمان را که بد لحاظ زمانی بر چاسر مقدمند، به‌راحتی می‌فهمیم. این امر از جهات گوناگون فرهنگ‌نویسی را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد.

به سی نرسیده بود، در جمع مؤلفان لغت‌نامه دهخدا قرار گیرم و بیش از سی رنج سال در کار تدوین بخش‌هایی از لغت‌نامه دهخدا و لغت‌نامه فارسی عمر سپری کنم، هرگز گمان نمی‌کردم در سنین سال‌خوردگی، لغت‌نویسی به‌طور شبان‌روزی و طاقت‌فرسا مرا به خود مشغول دارد. خود را قرین سعادت می‌یابم که آن توانایی جسمی و روحی را داشتم که طاقت بیابوم و این کار سنگین را به فرجام رسانم و این فرهنگ را به ملت ایران و دوست‌داران زبان فارسی تقدیم کنم.

در تابستان سال ۱۳۷۳ دوست عزیزم علی‌اصغر علمی، ناشر آثار برجسته، پیش‌نهاد کرد که طرحی برای نوشتن فرهنگی یک‌زبانه تهیه کنم. گفتم من طرح می‌نویسم و شما اجراکننده پیدا کنید. اما سرنوشت، کار خود را کرد و به‌اصرار دوست دانشمند فرزانه‌ام استاد محمدرضا شمیمی کدکنی اجرای طرح را نیز خود برعهده گرفتیم. گروهی را تمام‌وقت یا نیمه‌وقت به کار گرفتم و طرحی را که در آغاز تهیه کرده بودم، تبدیل به شیوه‌نامه کردم و به نظر گروهی از صاحب‌نظران رساندم. نظرهای اصلاحی را به کار بستم و کار را شروع کردم.

من و هم‌کارانم، به‌ویژه آن دسته از هم‌کارانم که در بخش عمومی فرهنگ به کار اشتغال داشتند، در تمام مدتی که مشغول تدوین فرهنگ بودیم، اگرچه مبنای کارمان بر استخراج معانی از شواهد بود، فرهنگ‌های مهم فارسی را پیوسته پیش چشم

آن‌که فرهنگ ما به‌جایی برسد، دردم پی‌پاییده شد و رشت اجیل از دهلیز تنگ حیات بیرون بردند: شادروان دکتر محمدتقی مسعودیه، استاد موسیقی، و شادروان جعفر شهری (شهری‌یافد). شهری در واپسین سال‌های عمرش ماهی دو بار به جمع ما می‌پیوست و گره دشواری‌هایی را که در معنی و نحوه کاربرد اصطلاحات و تمهیرات گفتاری و عامیانه بود، می‌گشود؛ روانشان شاد باد.

فرهنگ‌نگاری، کار پرخطری است که هر قدر مجهز به نظریه‌های درست باشد، خالی از کاستی نخواهد بود، چه رسد به آن‌که نظریه علمی درباب فرهنگ‌نگاری وجود نداشته باشد و با تمهیدات قلیل علمی و با امکانات اندک — که ما را برده‌است — بدین کار خطیر پرداخته شود. علاوه‌براین، صاحب‌نظران نیک آگاهند که چنین کارهایی باید به‌مرور و در ویرایش‌های متعدد به کمال نزدیک شود. هم‌اکنون بررسی که امیدوارم دست‌اندرکاران لغت و زبان‌شناسان و ناقدان که فرهنگ را مورد بررسی قرار خواهند داد، از سر دل‌سوزی و به‌قصد اصلاح، کاستی‌ها را در مطبوعات نشر دهند یا از طریق ناشر به اطلاع پدیدآورندگان برسانند.

حسن انوری